

Rozum v dějinách II [FF UK]

Ladislav Hejdánek

This is a part of the original document:

[Rozum v dějinách II \[FF UK\]](#)

jedná se o část původního dokumentu:

[Rozum v dějinách II \[FF UK\]](#)

◆ přednáška, česky, vznik: 13. 10. 1993

◆ lecture, Czech, origin: 13. 10. 1993

Rozum v dějinách II [1993]

13. 10. 1993

[strojový, neredigovaný přepis – model Gemini Pro 3 preview]

Když najdeme ve slovníku *epistémé*, znamená to umění, dovednost, věda a vědění. A to nejen v obecném použití, ale například to najdeme v některých citacích i u Platóna. Najdeme u něho *epistémé tu nein*, dovednost plavání. Nebo tam máme *kybernetické epistémé*, což je umění kormidelnické. Totiž to jistě není vědění v tom silném slova smyslu, jak se to ukládá, jako kdyby to byl dětský význam toho slova. Vědění o tom, co to je, vědomost, znalost, též poznání a dokonce v některých případech se to musí přeložit jako pojem. Čili podobně jako *logos*, *logos* se taky v některých případech musí přeložit jako pojem.

Zdá se nám všechno nasvědčovat tomu, že ve spojení *theoretické epistémé* je *logos* sám chápán už v posunutém významu. Jako promluva, a to ve smyslu výpovědi. Totiž predikace. Třeba v tom, že vypovídáme něco o něčem a tím je jaksi určujeme, definujeme. Například tento trojúhelník je rovnostranný. Tento trojúhelník má všechny tři strany stejně dlouhé, čili tento trojúhelník je rovnostranný. Plocha tohoto rovnostranného trojúhelníka je třetinou plochy nějakého jiného, rovněž rovnostranného trojúhelníka. To je predikace. Vždycky o něčem něco vypovídáme a tím to blíže určujeme. Tedy tento trojúhelník je rovnostranný. Určujeme, co je. Myšlení takové je ovšem možné za prvé jako speciální věda, vědění vymezené hranicemi kompetence.

Ale také za druhé filozofická disciplína, která takovéto meze nemá a mít nemůže a nesmí, protože se musí vztahovat k celku a tedy překračovat každý rámec, který si kterákoliv poznávací disciplína postaví. Proto *epistémé* se zde musí stanovit jinak. Nedávno se jeden kolega ptal, proč výrazným znakem filozofie je věda, filozofie jakožto vědy. Věda se přece zabývá novými objevy. Obrazně to tak je, ale připomenu Aristotela, který sice na více konkrétních souvislostech, ale přece jenom vyjádřil názor, že známkou filozofa také jest, že je s to všechno, co je schopno vědění, pokud možno znát.

To všechno je s to filozofie učinit předmětem poznání. Kdo by se měl zabývat tím, že je to všechno vědět možno? Tedy to, čím se zabývá třeba vědec o hmyzu, ten se může zabývat jenom hmyzem, ale filozofie se musí zabývat tím, co se týká všeho. Takže to je jenom odkaz k tomu, že to pojetí *epistémé* je základem věci filozofické. Filozofický přístup v problematice vypovídání jakožto bližšího určování něčeho, co je od počátku předpokládáno. Tedy v problematice myšlenkového určování předmětu. Bude tedy záměrem přístup zcela obrácený, než přístup toho, čemu se tradičně říkalo logika. Rozdíl je v tom, co vlastně umožňuje a co zakládá možnost takového určování. A tedy i možnost vypovídání.

Pochopitelně to je otázka logiky predikace. Logika formální musí být logikou vztahů. Tam zkoumáme, jak platně můžeme určovat. Jak platně můžeme vymezovat, ať už tím či oním způsobem. Ale nikdy, co umožňuje a zakládá to vymezování. Na první pohled je zřejmé, že jména o věcech a o věcech samých... Musí filozofie okamžitě přejít k myšlení. Což nedělá takzvaná moderní logika. Moderní logika se zabývá vším, co souvisí s myšlením, a výslovně hovoří o výpovědi a nebo přímo o výroku. Filozofie ale nemůže zůstat u toho. Ta naopak od výroku a výpovědi musí přejít k myšlení. To jest k úsudku, soudu, pojmu. Například to, že v moderní logice docházelo k tomu zdůrazňování třeba množin proti pojmu. To znamená, že se vůbec ustoupilo od zkoumání, jak ta množina může být myšlena. Pojem je chápán jako to, co zachycuje všechno, co je určitým druhem předmětu.

Například místo pojem pes se mluví o skupině nebo množině zvířat, kterým říkáme psi. A ty patří do jakéhosi okruhu a mluvíme o tom okruhu, místo abychom mluvili o tom poli. Ono to někdy funguje, některé souvislosti, ale ten přesun sám rezignuje na to se tázat, jak vůbec tu skupinu můžeme myslet

jako skupinu. A jak vůbec můžeme myslet nějakého živočicha tak, abychom rozpoznali, jestli do té skupiny patří nebo ne. To je ústup od té roviny myšlení a pojmu a formalizace, to je logika a matematika.

Ono to někdy funguje, někdy je to výborné, dosáhne se tou formalizací obrovských výsledků, ale filosof musí vědět, že tam něco patří, co padlo pod stůl. Jde totiž o to, že ono determinací se nemyslí jen původ, ale myslí se také příslušnost, dějinnost a nikoliv bezžití. Tam, kde přicházíme na symbolické vyjadřování, tam musí být někdo, kdo nejprve věc chápe, pochopil, rozumí a pak ji dává do toho symbolického vyjádření. A pak někdo, kdo to symbolické vyjádření je schopen přečíst, rozumět mu a tedy zase učinit součástí svého chápání. Tento pojem byl vyloučen ze zájmu takzvané moderní logiky, která se přibližuje maximálně matematice, čili strojovosti.

V matematice se také vůbec neptáme, jak je možné, že můžeme myslet, představovat si trojúhelník. To je v matematice nezajímavá otázka. Důležité je pochopit definice. Kdo to chápe, pak mluvíme o trojúhelníku a všichni budou vědět, o čem mluvíme, můžou se provádět důkazy a tak dále. Ale otázka, jak vůbec můžeme myslet trojúhelník? Jak to, že mluvíme hodinu o trojúhelníku a že nám to najednou nějak nepřeskočí na čtverec nebo na kruh? Jak je to možné, že se pořád udržujeme v té představě, že se vracíme k témuž? To přece není záležitost toho symbolu nebo termínu. Nebo i nějaké té determinace. I tam potřebujeme zase nějaké pochopení, aby vůbec to myšlení s tím zacházelo takřikajíc zběhle, aby to drželo pohromadě.

Tedy podobně jako obraz není jenom soubor skvrn na plátně nebo na papíře nebo na jiném podkladu. Ale je to obraz něčeho. Ačkoliv zcela nepochybně, kdybychom to nechali popsat velmi pečlivě, tak by se ukázalo nakonec, že je to soubor skvrn, barevných skvrn. Ale obraz je něco víc. My v tom obraze vidíme víc než pes. Pes nepozná pána na obraze, ale my poznáme, koho ten obraz má znázorňovat. I když je to karikatura, i když se to nepodobá mnoho, jenom několik rysů to připomíná, my to poznáme. Tedy podobně jako ten obraz je něco víc než jenom ta pomalovaná plocha, tak podobně myšlenka je víc než jenom ten symbol nebo soubor symbolů, kterým ji nějakým způsobem vyjadřujeme. A pro filosofii nepadá v úvahu, aby se soustředila jenom na jednu stránku. Filosofie vždycky musí vědět, že tam je ještě něco za tím, za těma barevnýma skvrnama, nebo za tím symbolickým vyjádřením. A buď se na to táže, nebo ne. Filosofická logika se nemůže omezit na to, na co se omezuje logika moderní. To znamená silně formalizovaná, matematizovaná, symbolická.

Tedy toto je jasné, to jsme si vlastně připomínali zase jenom to, co už bylo řečeno. A teď se podívejme na jedno místo v Aristotelovi. Aristoteles uvažuje jednou o nejmenším kousku logu a říká, že jím je slovo. Pochopitelně i slovo můžeme dále dělit, říká Aristoteles, to znamená na slabiky a na hlásky a podobně. Ale tam už žádný logos nenajdeme. Můžeme na základě tohoto rozlišení položit otázku: Čeho je zapotřebí, aby se určitá skupina, to jest hromada hlásek, náhodně posbíraných, stala slovem?

První odpověď, která vás možná napadne, je velmi problematická, totiž že rozhodující je určitý pořádek. Jednak výběr a pořádek těch hlásek nebo těch zvuků. Něco na tom je. Ale kdo rozhodne o tom, jaký ten pořádek má být? Samozřejmě můžeme mít tady hromadu písmen, jako mívali tiskaři, nebo jako u těch malých dětských tiskárniček v sáčkách. A teď můžeme pinzetou vybírat jednotlivá písmena, udělat nějakou malou hromádku a teď třeba zkoumat, budeme to dělat nahodile, co z pěti písmen můžeme sestavit, jaká slova. To můžeme zkoušet.

Ale je to skutečně pořadí písmen určitým způsobem vybraných, které zaručuje, aby určitým způsobem vybraná a seřazená skupina písmen dávala dohromady slovo? Je to opravdu tento úkol, že to vybereme v jistém pořadí? A proč zrovna v tom a v tom pořadí to vybereme? Je jasné, že tady dochází k jakési konfuzi, k jakémusi nedopatření. To, co tady děláme, když vybíráme a sestavujeme,

to je přece ovládáno, to je řízeno něčím, co respektujeme. Totiž že my víme předem, co to je to slovo. My známe ta slova a pak můžeme takhle sestavovat písmena. Copak slova vznikají tak, že prostě někdo na začátku sedí u hromady tiskárnických liter a teď vybírá a protože už nemá žádnou znalost, která by předcházela... To, že vykřikuje, tak to potom už platí do budoucna, že to je slovo. Ale co tomu předchází? Otázka je, zda chvění hlasivek nebo jazyka, ale ty zvuky... Koneckonců, když něco říkáme, každé slovo, které vyslovím, to je určitá série zvuků. Já se přece musím učit ty zvuky ze sebe vydávat. A malé děti se to musejí učit. A dospělí, když se učí cizí jazyk, tak se musejí taky učit, jak ty zvuky vydávat, protože některé ty zvuky, třeba říct silniční stanici Křemže... Křemže říct či vyslovit pro cizince není tak docela jednoduché. Tedy i vyslovit tu hlásku, tedy i vytvořit ten zvuk, už se musí něčím řídit. Natož vyslovení celého slova.

Tedy tady je otázka, co vlastně zajišťuje – je jasné, že to nejsme my, my se musíme něčím takovým řídit a dodržovat, aby vůbec to bylo slovo, aby někdo tomu rozuměl jako slovu – tak co vlastně zajišťuje, že určitá série, určitá hromádka zvuků nebo písmen dá dohromady slovo, které něco znamená? Kde tedy je ten logos? Odpověď na to, co vlastně z té hromádky písmen dělá slovo, má být logos. Je to logos, který z pouhé hromádky nahodile sestavených písmen dělá slovo nebo ze série nějakých zvuků dělá vyslovené slovo.

Je to vlastně otázka, kterou jsem takto formuloval na základě toho Aristotelova výroku, že nejmenší kousek logu je slovo. Je to otázka, na kterou se ptal dávno předtím, nejméně dvě tři generace předtím, Herakleitos. Formuloval ji ovšem v kosmologickém podtextu. A my jsme si to už několikrát připomínali, znovu to uvedu. Tuto herakleitovskou otázku můžeme také formulovat tak: co činí pouhou hromadu nahodile rozházených věcí nejkrásnějším kosmem? Co činí z odpadků, hromady nahodile rozházených věcí, nejkrásnější kosmos? On to neformuluje jako otázku, on říká takový problematický zlomek, neúplný: i nejkrásnější svět je jako hromada ledabyle rozházená. A výklad té většiny vykladačů je, že i takový nejkrásnější svět bez logu by byl jenom hromadou nahodile rozházených věcí. Tedy otázka je: co činí z pouhé hromady nahodile rozházených věcí nejkrásnější kosmos? A odpověď je logos. Stále ještě nevíme, co to logos je, ale už se pomalu k tomu problému blížíme. Nadále si budeme na toto slovo tuto herakleitovskou kosmologickou konotaci pamatovat, ale zatím zůstaneme u slova. Nejdříve se podíváme na vztah mezi myšlením a jazykem. Uvidíme, že ze začátku budeme užívat jistých pojmů, kterým nerozumíme, a teprve potom se propracujeme k hlubšímu porozumění.

Zatím nejlepší učebnicí tradiční logiky – teď nemluvím o moderní logice, která samozřejmě už má lepší příručky, už třeba vydal takovou knížku... ale pokud jde o tu tradiční logiku, takovou tu školskou, normální, zatím nejlepší, co u nás vyšla, je Zába. Vyšla jako vysokoškolská rukověť těsně před válkou. Tam vyšlo několik dílů té učebnice a v té duchovněné řadě tam vyšla kniha, která se prostě jmenuje Logika. Obsahuje Balmese, to byl španělský filozof. Já jsem ji měl s sebou a jméno jsem zapomněl ne proto, že bych ji potřeboval, já jsem ji tady dnes v trochu jiném překladu... ale protože já jsem tu knihu neměl vlastní, vlastní mi ji ukradli, já už jsem ani nevěděl kdo, potom po mnoha letech mi ji vrátil, ale já jsem mezitím ze zné pozůstalosti tu logiku získal. A ta získaná logika z pozůstalosti jednoho univerzitního profesora – nebudu ho raději jmenovat, uvidíte proč – tak ta má takovou rukou psanou poznámku tužkou na titulní straně. Na titulní straně je tam Logika a on si tam napsal „nesmysl“. Tedy zpátky k té logice toho dr. Záby.

Jako logická učebnice já bych řekl, že to není špatné, i když tam už možná se najdou nějaké... Ale po filozofické stránce zůstává plně otevřena veškeré kritice. Nikoli ovšem proto to zmiňuji, abych demonstroval její nedostatečnost, nýbrž z věcných důvodů, které brzy vysvitnou. A uvedu citát z druhé části nazvané Logika elementární, z oddílu formálních zkušeností smyslu. A je to hned na počátku prvního odstavce na straně 220. První kapitola tohoto dílu nese nápis Řeč a myšlení, což je

naším tématem, a potom je význam symbolů, to už naším tématem není. Citát zní následovně: Řeč zní... Logik. Už tohleto je pochybné. Řeč je sociálním jevem. Jak se vyjádřil v závorce podle Butlera Platón (citovat Platóna „podle někoho“ je samo o sobě perverzní): Jak se vyjádřil „podle Butlera“ Platón – z doslechu teda. Je to orgán, aby jím jeden druhému... Rozumíte, logik, který píše učebnici logiky a napíše tam, že řeč je sociálním jevem, je to orgán, aby jím jeden druhému oznámil něco o věcech. To si neověříte. Ale pořád ještě to není to, k čemu chci dojít. To hlavní je toto: Je tedy k řeči zapotřebí tří členů. Za A: osoby mluvící. Za B: osoby poslouchající. Za C: věci označované řečí.

Křičí to samo. Ale pojďme se na to podívat důkladně. Postupně si ukážeme hlavní vady, případně problémy, jimiž se tento výměr vyznačuje. Pro začátek necháme bez komentáře skutečnost, že Tvrdý nerozlišuje mezi řečí, jazykem a mluvou. To mu nemůžeme moc vyčítat, protože to nerozlišuje leckdo. My to rozlišení provedeme později. Teď to necháme zatím stranou. Tvrdý dělá první chybu tím, že řeč považuje (bez ohledu na to nerozlišení řeč, jazyk a tak dál) právě z logického hlediska za orgán. Tedy za náradí či nástroj, instrument. *Organon* je náradí, nástroj. Ale i když je to chyba, a vážná chyba, a my se k tomu vrátíme, nechme to metodicky zatím být, neboť je to zase jen Tvrdého osobní poklesek. Ten poklesek je mnohem staršího data. Tvrdý užívá dnes zcela běžného slova orgán, málokdo se vzruší. I tehdy, za první republiky, se málokdo vzrušoval. Užívá toho slova orgán, protože se tím připojuje ke starému mysliteli, který logiku založil, totiž k Aristotelovi. Jehož logické spisy nesou souborný název *Organon*. Pravděpodobně nemá původ u samotného Aristotela ten název, ale prostě vžil se, tedy to je jakési připomenutí toho názvu celého souboru logických spisů Aristotelových.

Na jednu věc však musíme se vši silou upozornit hned. Výčet tří členů nezbytných k řečovému aktu, jak bychom řekli, něco zásadně důležitého postrádá. Jednak si dovedeme představit, že může nějaká osoba mluvit a nikdo neposlouchá. To jednak může výjimečně nastat snad i na této fakultě, ale zejména o tom mluví Starý zákon třeba – hlas volajícího na poušti. Ať nikdo neslyší. Marně. Marně někdo mluví. Už tady je problém. Není to tak zcela samozřejmá věc. Ale zase je to na okraji, mimo. Tady jde o to, že nestačí dvě osoby, z nichž jedna onen akt provádí a druhá ho vnímá a reaguje na něj. A nestačí ani poukaz na věc, která je aktem řeči podle Tvrdého označena. (Ještě to, že tam říká označení, to bych vyčítal, to slovo je chyba.) Tedy na věc, o které jedna osoba té druhé něco oznamuje. To je další věc, oznamuje.

Tady nám nepomůže dokonce ani připojení čtvrtého členu. A pokud někdo chodil na antropologii Ioni, tak ví, že jsme tam zdůvodňovali, proč nemůžeme aktivitu subjektu vyvozovat ze subjektu. Nýbrž spíše naopak – že jaká aktivita, takový subjekt. Když někdo dlouho hraje tenis, tak se stane dobrým tenistou. Dobrý tenis nehraje dobrý tenista, nýbrž naopak dobrý tenista je výsledkem toho, že někdo dlouho a dobře a čím dál lépe hraje. Čili my tady musíme zdůraznit, že vedle těch dvou osob a věci je tady to vypovídání samo. To je přece ta samostatná složka, samostatný člen, bez kterého to nemůže být. To není tak prostě, že tam je jedna osoba, která mluví, a druhá, která poslouchá. Akt mluvení a akt poslouchání, to je něco, co proměňuje ty osoby. Jsou lidi, kteří nejsou schopni poslouchat, kteří prostě nedávají pozor nebo se soustředí jenom sami na sebe, když mluví někdo jiný, a mluví jenom sami, a ještě nesmysly. Tedy a jde o to, jak se promlouvá. Když někdo se naučí postupně cvičením mluvit tak, jako se třeba naučil Démostenés – s tím oblázkem nebo několika oblázky v puse a přerýval ten mořský příboj, protože on koktal a měl slabý hlas a já nevím co, a chtěl, aby se stal řečníkem. No tak to přece na sobě pracoval tím, jak mluvil. Jak tam křičel do toho příboje, do té bouře.

Tedy to je cosi samostatného a my tu aktivitu musíme považovat za další člen. To je ta čtvrtá věc. A to stále ještě není všechno. Tedy nepomůže nám dokonce ani připojení čtvrtého členu, jímž nutně musí být sám výkon řeči, respektive řečového aktu (důvod je prostý: člověk, který začne říkat a tedy který

začne mluvit, stává se někým jiným, jak tím, že mluví, tak tím, co říká a jak to říká). Tím vším na sobě člověk pracuje. Promlouvání nevyplyvá z existence promlouvající osoby a nemůže být tedy na ni převedeno. Ani z ní vyvozováno. Mohli bychom vyjmenovat ještě mnoho dalších nezbytných členů, respektive skutečností, kterých je zapotřebí k řeči, respektive k jejímu výkonu.

K řečovému aktu uveďme namátkou hlasové orgány. Hlasové orgány nejsou osoba. To nejsem já, jazyk, rty, hlasivky. To nejsem já, to jenom mám já. A můžeme mluvit ještě o dalších tělesných orgánech, bez nichž nelze mluvit nebo psát, protože například hluchoněmí mluví rukama. Tam už nejde o hlasivky, nejde o jazyk, o rty, ale o ruce. A můžeme naučit šimpanze asi dvěma stům slov vyjádřitelnými gesty rukou.

Můžeme dále mluvit také o gestikulaci vůbec. To je něco také významného a dokonce tam ani slova nejsou zapotřebí. Tam to není žádné slovo, tam ale nicméně je jasno, co se tím míní. Mohli bychom dále připomenout nebo uvádět určitou slovní lexikální zásobu. Doktor nám může nahlížet do krku a podívat se na hlasivky, ale také nezbytná pravidla, jak je třeba slov užívat, gramatiku. Případně vůbec příslušný jazyk jako celek. Jazyk to není něco, co bychom mohli zapomenout. Tady nejde jenom o to, že tady je osoba naslouchající a osoba mluvící. Tady musí být ten jazyk také k dispozici. Jak by mohla osoba mluvící mluvit, kdyby neovládala příslušný jazyk? A jak by mohla osoba naslouchající, kdyby ten jazyk neovládala také, takže by sice naslouchala, ale nerozuměla by? Čili toho můžeme napovídat jakožto podmínku, jako jsou ty dvě osoby a ta věc, o které se dá mluvit.

Dokonce se dá mluvit o věcech, které vůbec nejsou. Věci si můžeme vymyslet, můžeme zkonstruovat. My je nemusíme mít jako další věci. Ta věc je taky zbytečná, my o ní prostě začneme mluvit a ona je jakoby tady. To je ve Faidrovi, kde Sokrates na tuto Sokratovu otázku říká: Vždyť jsi ji vymyslel, vzpomeneš, že je tady před tebou. Tak my tady nepotřebujeme žádné věci jako předpoklad. Tím, jak o nich mluvíme, tak tady jsou. To je další problém. Ten jazyk je vždycky víc než pouhý soubor slov a návod, jak s ním pracovat. Je v tom vždycky něco skoro živého, Sprachgeist. A to znamená, upomíná nás také na to, že tu nestačí jen druhá osoba, ale těch osob tady musí být mnoho, aby tady byl jazyk. Jsou tu dvě osoby, tak to ještě není jazyk. Ty dvě osoby se mohou domluvit, jen když předpokládají, že tu jazyk je a že tady je celá společnost lidí, které užívá stejného nebo aspoň jazykovými pravidly podobného jazyka.

Tedy jednou z takových podmínek je také celá společnost, která mluví tak a tak dále. Už to nebudu rozmnožovat. Je vidět, že vlastně je to strašně zjednodušeno, nedomyšleno. Proč zrovna se uvádí to, co se uvádí, a neuvádí se něco daleko důležitějšího? Vlastně, aby vůbec řeč byla možná, tak tady musí být ta řeč. To je přesně to, co odpověděl Leibniz na Lockovu tezi, že nic není v rozumu, leč co bylo předtím ve smyslech. Říká: No ale kromě toho rozumu. Ten tady přece jenom nebyl ve smyslech. Podobně tady bychom řekli: nestačí osoba mluvící a osoba naslouchající a věc, o které se mluví, ale tady musí být ta řeč, jazyk raději, abychom to rozlišili.

I když toto vše připustíme a počet nezbytných členů náležitě rozmnožíme ještě nad to, co tady bylo řečeno, je tu cosi, co z toho všeho vůbec nevyplyvá a co je samostatnou skutečností, jež musí být chápána jako první, respektive poslední předpoklad každého řečového, respektive jazykového aktu. A časem uvidíme nebo nahlédneme, že to není vůbec jedna nebo dokonce snad jednoduchá skutečnost, nýbrž celý obor skutečností. Ta zvláštní oblast či říše skutečností a my, že se v ní musíme naučit trochu rozhlížet a orientovat.

Zase to bude něco, co už trochu jste slyšeli, trochu znáte. Navazuji na Brentanovo a zejména Husserlovo rozlišení mezi pojmem a intencionálním objektem. A zvláště pak na to, co jsme si z toho sami vybrali a jak jsme to dále upotřebili. Přinejmenším pro evropskou myšlenkovou oblast, necháme tu mimoevropskou a předeuropekou stranou, přinejmenším pro evropskou myšlenkovou oblast platí,

že vedle věci, která je vposledu jazykovým projevem, respektive řečovým výkonem označována, jak říkají logici a my bychom raději řekli míněna, je vždycky zároveň míněno ještě něco jiného, dalšího, co nemůže být s onou míněnou věcí identifikováno, ale co s ní navzdory tomu zůstává a musí zůstat ve fundamentálně významném vztahu. Nebudeme mít špatné svědomí z toho, že se proti všem zvyklostem, například Husserlovým, pokusíme to vyjádřit rozdílem – fenomenologové by ovšem protestovali – rozdílem mezi reálným předmětem a intencionálním předmětem. Jisté nesnáze, jež jsou s tímto dělením spojeny, si necháme na později. Vy se jistě na to pamatujete, že jsme si říkali, že vlastně to velmi přesné myšlení evropského typu, což neznamená, že každý Evropan už přesně ví, co myslí, nebo může. Zásadně, když se to naučí a když ví, tak může přesně myslet. To záleží na pojmech a pojmovosti, na vynálezu pojmu. A ten vynález pojmu bylo něco, čeho si Řekové sami byli vědomi, ale nebyli si vědomi té druhé stránky, totiž že ke každému pojmu náleží příslušný intencionální předmět.

A že tedy naše přesné myšlení a tedy také vědecké myšlení, vědecké poznávání, které je bez přesného myšlení nemyslitelné a nemožné, je vlastně možné díky tomu, že ke každé skutečnosti, skutečné věci, skutečnému jevu se vztahujeme ve svých myšlenkách svým intencionálním aktem tak, že tento intencionální akt je organizován, strukturován, orientován jednak pojmem a jednak intencionálním předmětem, to jest myšlenkovým modelem toho, k čemu se vlastně vztahujeme.

Takže my se ke každé skutečnosti, pokud se k ní chceme vztáhnout přesně, vztahujeme jednak tak, že své myšlení, svůj myšlenkový akt, akt vědomí, intencionální akt sevřeme jistou...

--- další strana kazety ---

A tou druhou stránkou je vykonstruovaný myšlenkový model toho, k čemu se vztahujeme. To jest, že vlastně tady máme dvojí, respektive trojí intenci. V každém intencionálním aktu je dvojí, respektive trojí intence. Jednak intence rozhodující, hlavní, která tady byla už předpojmově, myšlenkově. Která se vztahuje k určité skutečnosti, která je mimo nás, jak se říká, vnější skutečnost. My to pak budeme muset opravit, protože jsou velmi důležité skutečnosti, ke kterým se také musíme nějak intencionálně vztahovat a které nemohou být prohlášeny za nám vnější, ani za naše vnitřní. Prostě máme s tím problémy. Takže to všechno provizorně.

Tak to je ta základní intence, o kterou hlavně jde. Jenomže tato intence je vždycky vágní, protože i naše myšlení je vágní, těkavé, nedokáže se udržet při jedné věci, když ta věc už třeba tady není nebo ještě tady není. Je to velký problém. Ta přesnost a ta schopnost vždy znovu se k tomu vztáhnout stejným způsobem, ta je zaručována, garantována právě pojmovým myšlením, a to znamená zaprvé nasouzení pojmu, zadruhé konstruování toho intencionálního předmětu jako myšlenkového modelu.

Tedy bychom měli vykládat, a k tomu se vrátíme, poněvadž to patří eminentně k tomu, co to je ten pojem. Protože třeba můj učitel Kozák – já jsem se o tom možná už taky zmiňoval – ten vždycky (já jsem ho zažil ve dvou semestrech u kurzu logiky) i mimo tento kurz vždy znovu opakoval, a tam to zejména zdůrazňoval, že zaprvé logika stavěná od pojmů, která teprve z pojmů nějakým způsobem konstruuje soudy, je falešná. Že primárně je soud a pojem je vlastně jakýmsi produktem toho soudu. Pojmy teda získáváme tím, že je nasuzujeme, říkal Kozák.

To je jedna věc a druhá věc, a ta je problematičtější, že říkal, že pojmy se nemění. Pojmy jsou neměnné. Jednou nasouzeny, jsou tady. A nedá se na nich nic měnit. My můžeme jediné nasoudit jiné a pracovat s jinými, ale nemůžeme od jednoho soudu přejít nějakým vývojem, nějakým přesunem, nějakými pozvolnými změnami k pojmu jinému. To byla jeho pozice proti Hegelovi.

Strašně tvrdě odmítal vývoj pojmů a to, o čem se v minulé době mluvilo velmi prázdně, ale co má v sobě cosi, to jest ta takzvaná dialektika pojmů.

To necháme taky na jindy, možná že se k tomu vůbec nedostaneme, poněvadž tématem je logika, ne historie a dialektika, ale koneckonců je to věc, která donedávna byla přetřásána, byla velmi často mlácením prázdné slámy, mohli bychom k tomu také něco dodat. Tak to říkám teď na tomto místě jenom, tedy po mém soudu se Kozák hrubě mýlil. Z této teze – což jsem poznal až později, nebo rozpoznal, došel jsem k tomu závěru; já jsem nejdřív dlouho to Kozákovo stanovisko sdílel – ta chyba zřejmě spočívá v tom, že Kozák nevzal dost vážně, a není dost pochopitelné ani proč se to mohlo stát.

Protože když byl tenkrát jednou Husserl v Praze a když se začalo jednat o tom, že se přestěhuje do Československa, že tady bude dostávat domovské právo a československé státní občanství... Jenomže k tomu nedošlo – to měla být záchrana jako mnoha jiných Židů – k tomu nedošlo, protože Husserl zemřel. Ale bylo to celé připraveno. Skutečně Husserl se měl přestěhovat do Československa a tedy ujít tomu černému osudu, který se chystal všem Židům v Německu.

A když tady tehdy byl a měl tu přednášku, tak se tady sešla taková společnost, nejenom pražská, nejenom česká a československá, ale i mezinárodní, byla tam spousta filozofů, Jugoslávci a také Bulharů a tak dále, a domluvilo se tady vydávání časopisu, který pak skutečně začal vycházet v Jugoslávii, časopisu *Philosophia*. A tam vyšla první verze první části Husserlovy *Krize*. A tam také publikoval Kozák svůj text o intencionalitě. Který napsal, aniž by si dal práci s tím, že by přečetl cokoliv důkladně od Husserla. Takže to je taková slabina. Vyšlo to v tom časopise, myslím, že německy, ale jist si nejsem.

A potom to v jistém zjednodušeném a zkráceném podání otiskl Kozák v knížce, která vyšla u Laichtrů v *Otázkách a názorech, Věda a duch*. Tam je jedna kapitola o intencionalitě, která je takovou zkrácenou verzí toho článku, který vyšel ve *Philosophia*. Po mém soudu ta chyba je sice pochopitelná, ale je závažná, je potřeba ji opravit. Že pojmy je třeba nasoudit, stále drží. Já myslím, že to je pravda, protože sestavování soudů z pojmů nemá smysl. Primární je skutečně soud a je pak potřeba vyličit, jak vlastně ten soud předpojmově vypadá a jak se proměňuje, když myšlení je ovládáno stále víc pojmy a pojmovostí.

Naproti tomu, kdyby platilo, že pojem je neměnný, tak zůstává neřešená otázka, jak se vůbec myšlení k tomu pojmu může vztahovat. Tato věc není zcela vyjasněna ani v Logických zkoumáních Husserlových. A nemyslím, že by se tím někdy později Husserl znovu vždycky zabýval – tak jako jen tak zlehka – že by k tomu našel nějakou cestu, že by k tomu dal nějaký klíč. Jedna věc ale pro každého, kdo si přečetl, je otázka jasná: pojem nemůže být neměnný. Argument Husserlův je v tom. Otázka je, jak vůbec je možné – víte, v jakém kontextu ta kniha je psaná, Husserl je původně matematik, ví, co to je přesně, ví, co to je vědecky, matematicky myslet. A teď celou tu knihu, která měla vlastně tři svazky, Husserl tam velice podrobně zkoumá, jak je možné, že myšlení, které je velmi téžavé, proměnlivé, v různých situacích má různou barvu, různé, hudebně bychom řekli, vyšší svrchní harmonické tóny, proměňuje se, záleží na naší náladě, na okolnostech... Jak to, že myšlení, které je tak proměnlivé samo o sobě a navíc tak reaguje na všechno kolem, je schopno v některých případech se naprosto přesně strefovat a vztahovat se k tak jednoznačným a tak nekonfuzním, neroztřepeným, nezneprůhledněným skutečnostem, jako jsou čísla nebo jako jsou geometrické tvary a podobně.

Zabýval se tím proto, protože veden myšlenkou svého učitele Brentana se pokusil jednou provždy vyřídit takzvaný psychologismus v logice. To jest pokus, který byl běžný ještě dlouho potom, co to Husserl napsal. Třeba u nás Dratvová zaneřádila střední školy a středoškoláky ještě po celou dobu první republiky – nebo ona vlastně sama ne, nejdřív byl nějaký Krejčí, potom to měla všechno Dratvová – a ještě po válce vyšla učebnice logiky od Dratvové, zase stejná jako předtím, znova měla pozici na

ministerstvu školství. Ministerstvo souhlasilo s vydáváním této knížky jakožto učebnice pro střední školy a tam stále ještě, i po této druhé světové válce, logika byla vykládána z psychologie, z psychologických základů. Asociace a takové tyhle věci. Čili toto, co bylo v prvním desetiletí tohoto století vyvráceno způsobem, který po mém soudu je jednou provždy platný a definitivní, proti tomu, kdo to přečte, nemůže vznést námitku. To je tak evidentní jako nic. Jsou takové výjimečné případy, kdy omyl je rozpoznán, takže už nemůže být rehabilitován. Něco jiného je o pravdách. Opravdu nikdy nejsou prokázány tak, aby o nich nikdy už nebylo možno pochybovat. Ale omyly, to je jediná jistota v dějinách myšlení, že alespoň některé omyly jsou rozpoznány definitivně a nereparabilně. Tak to je jeden z nich.

No a teď ten problém byl, jak vůbec je možné, aby se tak proměnlivé a takřka nezvládnutelné uplývání představ a všelijakých nápadů, myšlenek a tak dále, aby bylo schopno se zorganizovat nebo uspořádat, zavést takový pořádek, aby bylo schopno vždycky se zaměřit ke stejnému trojúhelníku? To jest ke stejnému obrazci, a to trojúhelníku. Aniž by vaše nálada nebo počasí nebo magnetické bouře nebo něco takového mohlo ovlivnit součet úhlů v trojúhelníku. Aniž by prostě to podle vašich subjektivních stavů a nálad, aby jednou to bylo něco přes sto osmdesát, jednou pod sto osmdesát. Jak je tohle možné?

No a Husserlovou odpovědí na to je, že to dělá pojem. Že pojem je schopen to myšlení zorganizovat, uspořádat takovým způsobem, že za jakýchkoliv okolností to myšlení najednou jako voják vykoná těch několik pohybů nezbytných k tomu, aby se to mínění zaměřilo přesně na trojúhelník a bez jakýchkoliv úhybek, bez jakýchkoliv, prosím...

Jiný hlas: [nesrozumitelné, dotaz posluchače ohledně pojmu a faktu]

Ne, to není důležité, jak je to možné. Já vám teď líčím, jaký je problém. Sledujte ten problém, tady ještě nedávám žádné řešení. Prostě to myšlení je zmatené, tam jsou uplývající představy, tam nám to utíká. Jak toto utíkající myšlení by bylo schopné dělat něco s pojmy? To je právě problém. A my víme, že něco se tam děje.

No a tedy Husserl ukazuje, že toto je možné jenom tak, že to myšlení je uspořádáno pomocí pojmů, pojmově. Samy pojmy nestačily, protože to uspořádání nutně vyžaduje, aby tady bylo něco, k čemu ty pojmy to myšlení ještě dále nesou. To jest ten intencionální objekt. Jak tomu říkal Husserl, říkal objekt. Já budu říkat předmět, aby bylo vždycky jasné, jestli Husserl nebo já. Mně se to předmět hodí daleko víc, protože je blbý mluvit o objektním nebo objektivním myšlení, ale předmětné myšlení, to už něco znamená. Čili to objektivní myšlení, objektivní znamená vlastně pořád ještě pro mnoho vědců cosi pozitivního. A myslí se tím něco pozitivního, čili myslí se něco jiného, než co je potřeba podrobit kritice. Mluvit o předmětném myšlení, tak je to přece jenom malinko odlišné, tak z toho důvodu přecházím k tomu termínu předmět a taky trochu ještě to má jiné konotace.

Tedy, jestliže ale pojem má zprostředkovat mezi velmi proměnlivým proudem myšlení a naprosto neproměnlivým a pevným a neměnným intencionálním objektem, tak ten pojem nemůže být zcela neměnný. Protože kdyby byl neměnný, tak by nastal problém, jak se vůbec myšlení může vztáhnout k neměnnému – naprosto přesně neměnnému – pojmu. Takže teď bychom měli problém, jak se může vztáhnout k trojúhelníku jakožto intencionálnímu předmětu, a měli bychom další problém, jak se může vztáhnout k pevnému neměnnému pojmu. Když je tak proměnlivé. Čili má-li to vůbec mít nějaký smysl, že tam ten pojem držíme, musíme ho pověřit touto úlohou. Musí to být ten pojem, který nějakým způsobem hraje velkou a základní úlohu v tom, že myšlení je schopno samo sebe – ne od někoho jiného, ale samo sebe – nějakým způsobem zorganizovat, uspořádat, dodržet jistý řád.

Protože pokaždé je to myšlení proměnlivé, pokaždé se rodí, pokaždé se vytváří jinak, tak ten pojem musí být schopen reagovat – tady to trošičku antropomorfizuju – musí být schopen reagovat na ten momentální stav duševní, na tu proměnlivost a vždycky zafungovat trošku jinak tak, aby výsledek byl vždycky to zaměření k témuž intencionálnímu předmětu.

Takže ten pojem musíme chápat jako jakousi funkci, nikoliv jako další nějaký intencionální objekt, další nějaký model. To není model, to je nějaké funkční zařízení. Když vůbec má mít pojem nějaký význam, tak musí plnit tuto úlohu, jinak je tam zbytečný.

My vlastně o tom pojmu nevíme, co to je. Říkali jsme si, že když chceme rozlišit pojem trojúhelníku a pojem čtverce, nejsme schopni to udělat, protože musíme přejít nejprve na ty intencionální objekty a říkat, jaký je rozdíl mezi čtvercem a trojúhelníkem. Ale to jsou intencionální objekty. Jaký je rozdíl mezi těmi pojmy, to říct nedovedeme. Ale nemůžeme ty pojmy vypustit, protože jsou některé zvláštnosti, některé kvality, které nemůžeme připsat těm intencionálním objektům. To je třeba rovina obecnosti. Čtverec a trojúhelník nemají touž rovinu obecnosti. Chceme-li stejnou rovinu obecnosti, musíme buď k trojúhelníku přiřadit čtyřúhelník, anebo ke čtverci rovnostranný trojúhelník. Pak je to rovina obecnosti přiměřená. Ale trojúhelník a čtverec nejsou na stejné rovině obecnosti. A to se netýká obrazců, nýbrž těch pojmů.

A tohle nemůžeme nějak zvládnout, aniž bychom tam nějaké ty pojmy předpokládali. Leda nějakým trikem, jak se může matematicky naučit počítač – třeba že něco přeskočí, něco s tím udělá, že můžeme říct, jak to má udělat. Počítač sice není povinen myslet, jenom prostě dělá věci, které mu nařídíme, tak tam se bez toho můžeme obejít. Jenomže vždycky v pozadí jsme my, kteří něco pochopili, něco rozhodli a pak jsme to zadali k tomu počítači.

Tedy situace vypadá asi tak, že my se bez toho pojmu nemůžeme obejít. My mu musíme dát nějakou funkci, ale vlastně nevíme, co to ten pojem je. My můžeme jenom tak tentativně zatím říct, že ten pojem je jakýsi program. Ale ne program podobný počítačovému, protože ten počítačový program je neměnný. Pokud ho nezměníme, trvá stále stejný a ten počítač podle něj jede. Kdežto tady ten program musí být proměnný. Ale na jednom svém konci, totiž přesně na tom prvním, na začátku, se musí proměňovat tak, aby myšlení vždycky připravil do té kondice, která je nezbytná k intencionálnímu aktu zaměřenému zcela přesně na ten trojúhelník. Ale na druhém konci ten pojem musí umožnit tomu rozmanitému varírujícímu myšlení, aby se zaměřilo za všech okolností a za různých okolností právě k tomu jedinému a vždy identickému trojúhelníku.

V tomto smyslu, jestliže tato úvaha je platná, tak se nedá držet ta Kozákova teze o tom, že pojem je neměnný a že je možno pojmy pouze střídat, ale ne je proměňovat. Jestli je možné je proměňovat, nebo jestli oni sami se musejí nějakým způsobem proměňovat, to je otázkou dalšího zkoumání. Ale nám teď stačí tohleto: my musíme v každém případě rozlišovat mezi pojmy a intencionálními objekty – předměty, jak budeme říkat. Nemůžeme obojí ztotožnit. Z důvodů, které snad jsou zřejmé už také proto, že je-li naše hypotéza – aspoň ta začínající hypotéza – správná, tak ty pojmy nejsou neměnné, kdežto ty intencionální předměty jsou neměnné. A my musíme právě tady nasadit potom tu kritiku předmětného myšlení, protože předmětné myšlení je to myšlení, které ty pojmy, které samy o sobě nejsou neměnné, spojuje vždycky s neměnnými intencionálními objekty.

Ted' je otázka, zda jsme schopni myšlením tohoto typu, kde všechno je modelováno modely, které se nemění... Zase by tady bylo potřeba dodat jisté malé korektury, protože fyzika už i proměnlivé děje dává do formulí, které se nemění. Takže do jisté míry obchází tu neschopnost zmocnit se proměny za předpokladu, že tam se něco mění podle formule. Ale už vůbec nepostihnuté je každé proměňování, které se neděje podle formule.

Ale to jsou problémy, které přijdou mnohem později a v jiných souvislostech. Tady šlo o to ukázat, že jednak musíme rozlišovat mezi pojmy a intencionálními objekty, jednak že to mělo jistý smysl, že Husserl prokazoval, že na psychologických základech žádná logika postavena být nemůže. Chceme-li co nejbližší a nejhlouběji, ještě v lidsku, nahlédnout do povahy toho, o čem vlastně chceme hloubat, přemýšlet, co chceme podrobovat svému kriticky zkoumavému pohledu, své reflexi – totiž právě logu – musíme přinejmenším v současnosti zkoumat úlohu logu nejenom v lidském promlouvání a myšlení, ale také v říši intencionálních objektů. Tam je to zvláště zajímavé, já to nejdřív řeknu celé a pak se k těm jednotlivým vrátím, tedy v našem slovníku intencionálních předmětů, ale také jaká je úloha logu v oblasti pojmů.

Posléze jaká je úloha logu v oblasti skutečností. A to nejenom věcí, jak tak říká tvrdě, nýbrž také, jak my jsme říkali, pravých soucen. To jest celků, ne hromad. Kde se úloha logu ukáže jako mimořádně závažná, a to věděl už Herakleitos. Co dělá z pouhé hromady náhodně rozházených věcí ten skutečný svět. Ten svět jako celek.

No a pak také, a to si necháme vskutku až nakonec, jaká je úloha logu ve vztahu k takzvané ryzí nepředmětnosti, spíše k říši nepředmětnosti. Mezi něž, jak se ukáže, budeme muset počítat pochopitelně po jistém upřesnění i sám logos. Tady vlastně dogmaticky předem oznamuji, že se asi ukáže, že logos nebudeme moci připočítávat k těm věcem, jelikož je to skutečnost nepředmětná. A to ryze nepředmětná.

Zda ryze nebo ne, to bude záležet na tom, jaké bude naše pojetí jazyka. Můžeme samozřejmě metaforickým způsobem začít říkat, že jazyk, každý jazyk, je jakýmsi tělem řeči. Tělem logu. Že tedy logos se inkarnuje v jazycích. Ale já si myslím, že toto není filosofická myšlenka, nebo přinejmenším filosoficky nosná myšlenka, a že se ukáže dokonce několik závažných důvodů, proč náš pohled na jazyk jako něco vskutku živého a tedy na pravé soucno neobstojí.

Ale vraťme se tedy ještě k tomu, co jsem vyjmenoval. Tady se ukazuje, že náš problém bude mnohem širší, než kdykoli se mělo za to, když se mluvilo o logice. Že tedy nám půjde o logiku jakožto logologii, nikoliv *hé logiké epistémé*. Logologii, ale filosofickou logologii. Tak jako mluvíme třeba o ontologii, to je filosofická disciplína, nikoli odborná věda, a tak podobně, tak můžeme také mluvit o logologii jako filosofické disciplíně, ne jako vědě.

Věda by to vůbec nemohla být, protože logos není žádná předmětná skutečnost, vědy jsou možné jenom o předmětných skutečnostech. Dále teda aspoň dosud. Pokud neuděláme v tom nějaký převrat, ale zatím to nevypadá. Takže je to rozhodně jenom filosofická disciplína. A tato logologie se nebude moci omezit na lidské promlouvání a na lidské přemýšlení. To je vlastně, proč to musí být filosofická disciplína a nikoliv odborná věda. Protože ta otázka logu musí být kladena filosoficky ve vztahu k celku. Všeškerenstvu, ale také k celku člověka, k celku lidského myšlení, k celku lidských dějin a podobně. To není pro celky, to není práce pro odbornou vědu.

To je to, co nám rozšiřuje záběr té logologie, že tedy musíme zkoumat nejenom úlohu logu v lidském promlouvání a myšlení. A nejenom zkoumat úlohu logu nebo ratio, jak to dělal Hegel třeba v přírodě nebo v dějinách. To je skok do neznáma. To je něco, co dělají kunsthistorici. Chtějí zahlédnout jakési celkové obrysy vývoje uměleckých směrů a tak dále. To není práce, kterou můžeme akceptovat jako filosofové. To je, já bych říkal, filosofická fikce nebo literary fiction. Myslím, že je potřeba to zavést. Jestliže Rádlo říká, že se blíží doba, kdy filosofie se stane lidovou, tak se to musí nějak také organizačně připravovat. Já mám dojem, podobně jako věda se přibližuje teď nejspíš širokým masám science fiction, no tak že filosofie se bude muset přibližovat ve philosophy fiction.

Ale filosoficky se musí jít po tom, kde ten logos skutečně... ne jenom že to vypadá jako logos, ale ten mechanismus, když padne to slovo, vlastně jde po linii logu. Musíme dát pozor na to, co tady v každém případě nejenom lidské promlouvání, ale a my si ukážeme, jak je to u těch pravých soucen, tak tam to je celkem jasné, že musíme mluvit o logu. Vedle *physis*. A to taky bude úkolem ukázat, jak ta *physis* na něco nestačí a že tam potřebujeme ten logos ještě. A proč.

No ale zejména jaký je logos těch intencionálních objektů. Na to jsem právě chtěl poukázat. Intencionální objekt, řekněme jako trojúhelník, vlastně ten model je konstruován z nekonečného počtu bodů, které jsou seřazeny do tří úseček, nikoli přímek, nýbrž úseček. Ty úsečky se dotýkají nebo mají společný bod, vždycky dvě a dvě úsečky společný bod, to jest své konce. To je konstrukce naprosto zvnějšku. Jak to, že takhle konstruovaná věc pak trvá? Tak neomezeně dlouho, tisíce let. Od Thaletovy doby, přesněji od starých Egyptanů, je trojúhelník stále tímž trojúhelníkem. Drží pohromadě. Co to vlastně drží pohromadě? Tam logos něco musí, přece ten to spojuje, ten shromažďuje. To nejsou nahodile rozházené tři kousíčky. Funkce logu v konstrukci těchto identit je přece velmi vážná otázka. Funkce logu u pojmu. To je zvláštní věc. Přece co drží pojem pohromadě? To je nemenší otázka, dokonce naléhavější, než co drží ten konstrukt, myšlenkový model pohromadě. Co drží ten pojem? My vlastně nemáme kontrolu. My vlastně nevíme, co to je ten pojem. My si na něj nemůžeme sáhnout, my ho nemůžeme přezkoumat. My něco málo z něj víme, ale víc nám toho uniká. Co to vlastně je?

Pak je dosti kuriózní, když takový Kant třeba řekne, že subjekt vlastně není žádný pojem, nýbrž jenom konfúzní představa. No ale co pojem sám? To je ještě konfúznější představa než subjekt. Co vlastně drží pojem pohromadě? A co tím vlastně Kant myslel, že subjekt není žádný pojem? Proč je pojem něco přijatelnějšího než to, co by mohlo být pojmem subjektu, a co nepovažuje Kant za pojem, nýbrž za pouhou představu, a to ještě konfúzní, zmatenou. To je přece úkol logiky. Co drží pojem pohromadě. A samozřejmě abychom to vyřešili, tak musíme vědět, jak vypadá vůbec, jak se ustavuje pojem, a tak přijde tam potom ta vaše otázka, co je dřív, jestli myšlení nebo pojem, jestli pojem organizuje myšlení nebo myšlení organizuje pojem. To všechno přijde, to si musíme prověřit. To jen ukazuje, jaký je to vážný problém.

Pak tady jsou ty nejzávažnější, lidsky nejzávažnější otázky, které nám dají největší práci, kterými asi se nebudeme vůbec zabývat, protože jsme tady krátkou dobu. Totiž jaká je úloha logu v lidských dějinách? Kde máme události, ale ne pravé události. To není jako ve *physis*. Prostě není žádná *physis* středověku nebo *physis* novověku. Není žádná *physis* bitvy na Bílé hoře nebo bitvy u Moskvy nebo Poltavy. Žádná *physis* není. A přesto to dává smysl. Je tam logos dějin? Nebo na čem to závisí? Logos dějin, smysl dějin. To patří všechno do...

Takže s tímhle skončím, tadyhle na tom jsem se pokusil ukázat, že filosofická logika opravdu musí být celou filosofií a že vlastně není žádná oblast, která by vypadla, která by spadla pod stůl, která by byla zapomenuta nebo která by měla být zapomenuta, když jde o filosofickou logiku. Úloha logu musí být vyhledávána a přezkoumávána všude. Ve všech oblastech tohoto světa i ve všech dalších. Takže jak víte, filosofie je zvláštní věc tím, že se zabývá vším možným a celou skutečností a vším poznatelným ve vesmíru.

Tak jsem se na to chystal... Jo, prosím vás, chtěl bych vám ještě ohlásit, že příště se nekonáme. To jsem zapomněl. Z důvodu, který je trochu nemravný. Já jsem zas přislíbil jednu přednášku na jakýsi seriál *Křesťanství, demokracie a humanismus*, který pořádá velká YMCA na Poříčí 12. A šestadvacátého třetí to bude, jsem si tady nenapsal kdy, v pět hodin snad nebo tak nějak. Takže tady nebudu moct být, takže se omlouvám a konáme se až za čtrnáct dní.